

Literatura Ikerketa batzordea

Zornotza, Larrea auzunea, karmeldarren komentua,
2009-XII-11

Santi Onaindia jaio zeneko mendeurrena

URKIZA, Julen
Karmel aldizkariaren zuzendaria

Aldizkari eta egunkarietako euskal bertso eta olerkien bibliografia eta *Milla euskal-olerki eder*

A. Santi Onaindiaren jaiotzaren vendeurrena (1909-2009) dela eta, Gorka Aulestiak *Milla Euskal-olerki eder* liburuari buruz, eta nire *Aldizkari eta egunkarietako euskal bertso eta olerkien bibliografia* liburuari buruz Larrean batuko ziren Euskaltzaindiko Literaturako batzordean azalpen labur bat emateko eskatu zidan. Benetan Euskal literaturarako oinarritzko lanak dira biak, eta biak Larrean sortutakoak.

I

Julen URKIZA, *Aldizkari eta egunkarietako euskal bertso eta olerkien bibliografia*. Markina-Xemein, 1999, 1735 or. (Karmel Sorta, 11)

Edukia eta estatistika

Liburu honi buruz Gorka Aulestiak berak idatzi zuen *Sancho el Sabio* aldizkarian, lan honen garrantzia eta baliagarritasuna azalduz.

Askotan galdetu didate zer dela eta egin nuen liburu hau. Idazle batzuen lanei buruz egindako hainbat ikerketatan, behin eta berriro ari izan naiz hainbeste liburutegi eta aldizkari aztertzen... (Santi Onaindiaren Olerkien argitalpena, Santiren lanen *bibliografia*, Sabin Muniategiren olerkien argi-

talpena, etab. egin nituenean). Horrela, material bibliografikoak bilduko lituzkeen oinarriko lan zehatz eta zabal baten premia ikusi nuen, tresna hori ehunka ikerlari eta aztertzaileentzat oso baliagarri izango zelakoan, askoren denbora, izerdi eta diru asko aurreztuz.

Eta euskal literaturako lan batzuk egiteko asmotan ari nintzela, bereziki olerkarien lan batzuk aztertzeke asmotan, oinarriko lan hori egitea erabaki nuen.

Halaxe batu nituen XIX. eta XX. mendeetako aldizkari eta egunkarietan dauden euskarazko bertso eta olerkiei buruzko datu bibliografikoak, 1990era artekoak, hau ere barru dela. Lana nahiko osoa eta zehatza da.

Batutako materiala euskarazko, gaztelaniazko eta frantsesezko 450 aldizkaritan datorrena da, gutxi gorabehera... Askoz gehiago ere aztertu nituen, baina gainerakoetan ez nuen euskarazko bertsoerik ez olerkierik aurkitu.

46.000 izenburu inguru batu dira. Bai idazleak eta bai aldizkariak, Araba, Bizkaia, Gipuzkoa, Nafarroa, Iparraldeko hiru herrialdeetakoak eta beste herrialde eta nazio batzuetakoak dira.

Material hau batzeko beharrezkoa zen liburutegi nagusiak aztertzea. Lehenengo karmeldarren komentuetakoak aztertu nituen; ondoren, zehatz-mehatz eta goitik behera arakatu nituen Labayru Biblioteka (Derio), Gipuzkoako Aldundikoa (gaur «Koldo Mitxelena» dena), Lazkaoko Beneditarrena, Bizkaiko Aldundikoa, Azkue Biblioteka (Euskaltzaindikoa), Baionako Udal Biblioteka, Baionako Musée Basque-koa (hau amaitu gabe utzi nuen, biblioteka lekuz aldatzen hasi zirelako), etab.

Gero, liburutegi bakoitzean aldizkariak sistematikoki ikusten nituen, A-tik hasi eta Z-n amaiturik. Liburutegi batean falta zena besteetan aurkitutakoarekin osatzen nuen. Dena dela, ahalegin handi hori gorabehera, aldizkari batzuk osatu gabe gelditzen dira; Euskal Herriko liburutegi guztietako aldizkariak bat eginda ere, aldizkari batzuk beti geldituko lirarteke osatu gabe. Honekin argi ikusten da zein zaila den aldizkari bakoitzeko material bibliografiko oso-oso ematea.

Material bibliografikoa bi zatitan sailkatu da:

- a) *Idazlez idale* sailkatzen da alfabetoaren arabera; egile bakoitzaren bertso eta olerki-lana ere alfabetoaren arabera azaltzen da, lan bakoitza errazago aurkitu ahal izateko.
- b) Bigarren zatian (*Aldizkariz aldizkari*), aldizkari bakoitzaren produkzioa dator, aldizkariak alfabetoaren arabera agerturik; eta aldizkari bakoitzean, egileak eta euren lanak kronologiaren arabera aurkezten dira.

Liburu honen bi atalak elkarren osagarri direla izan behar da gogoan: *Aldizkariz aldizkari* egindako transkripzio bibliografiko zehatza alde batetik, eta *Idazlez idale* egindako interpretaziozko eta praktikazko lana bestetik. *Idazlez idazle* deritzon sailean, sarritan, gauzak argi daudenean batez ere, ez dugu olerki edo bertsoaren izenburua errepikatzen, izenburuaren ondoan olerkia edo bertsoa non dagoen adierazi baizik; horrela erraz ikus genezake zein olerkari edo zein olerki izan diren argitaratuenak aldizkarietan, historian zehar; honela, esaterako, Z. Andonegi hartzen badugu, (*Aitorren izkuntz zarra*, 16 bider argitaratua da), S. Arana-Gori (*Eusko-Abendaren Ereserkia*, 25 bider inguru), G. Aresti (*Nire aitaren etxea*, 19 bider gutxi gorabehera), F. Arrese Beitia (*Arbola bat*, 11 bider; *Ama euskeriari*, 20 bider inguru; *Aritzari*, 17 bider inguru), J.-B. Elizanburu (*Nere etchea* eta *Ikusten duzu goizean*, 48 bider gutxi gorabehera), J.M. Iparragirre (*Gemikako arbola*, 45 bider gutxi gorabehera), Txirrita (*Milla zor-tzireun irurogeita*, 10 bider), E. Urkiaga «Lauaxeta» (*Amayur gaztelu baltza*, 10 bider baino gehiagotan), etab., edota egile ezagunik gabeak, esaterako, «*Ator mutil etxera*» (40 bider gutxi gorabehera)... Ageri denez, batzuetan sentimendu sozio-politikoak, beste batzuetan sentimendu herritarrak urteko garai batzuei loturik, egiten du olerki batzuk beste batzuk baino sarriago argitaratu izatea...

Estatistikak argitasun batzuk eskaintzen dizkigu, adibidez, aldizkari bakoitzak zenbat olerki eta bertso argitaratu dituen historian zehar. Eta esan genezake *Karmel* aldizkaria dela, eta beronen osagarri *Olerti* batera hartuta, olerkirik gehien argitaratu dituen, 3.000 inguru; hau da, Aita Santiren eraginez gehienak (eta gaur arte 3.800 inguru). Eta egunkarien artean *Euzkadi* izan da olerki eta bertso lehen argitaratu dituen, 3.300 inguru. *Karmel* eta *Olerti* aldizkariak ere kontuan hartuta, esan genezake Larrea literaturaren zentroa izan dela: *Milla euskal-olerki eder* Santik hemen, Larrean, egin eban eta neure *bibliografiako* liburua ere hemen hasi nuen.

Egileak identifikatzeko zailtasunak

Liburuaren lehen zatia, *Idazlex idazle*, nahiko korapilatsua gertatu da, eta urrats garrantzitsuak eman arren, arazo guztiak ez dira argitu, batez ere pertsona eta bertso edo olerkiak zein norena den erabakitzeke orduan, bertso edo olerki asko egilearen izenik gabe, izenordez, edo izenaren hasierako letra hutsez aipatuak direlako, etab.

Batzuetan gaitz izaten da egilea identifikatzea. Olerki bat deituraz edo abizenaz sinaturik datorrenean, egilea benetan nor den jakitea erraza izan behar lukeela dirudi, baina hala ere deitura bereko idazleak izan ohi dira eta, batzuetan, garai berekoak; orduan, izenik ez badator edo argi ez badator, zail izaten da egilea identifikatzea; esaterako, horixe gerta daiteke ondorengo deitura hauek agertzen direnean: Artola, Enbeita, Etxeita, Etxeberri (Etcheberri, Etcheberry, etab.), Etxeberria, Etxegarai (Etchegarai, Etchegaray, etab.), Iriarte, Mitxelena, Zabaleta, etab.

Beste batzuetan, lanak izen hutsez sinaturik datoz, esaterako, Manex (Manech), Mikel, Pello, Piarres, etab., eta horrek, zenbaitetan, zailtasunak dakartza identifikatzeko. Hala ere, olerki bakoitzaren azterketa sakona eginez gero (ez da hau gure egitekoa) ziur samar jakin daiteke nor den egilea...

Baina identifikatzean arazorik handiena ekarri diguna izenordeena izan da. Eta bakoitza zein autoreri dagokion argitzeko ahaleginak egin arren, asko dago oraindik argitzeko, bereziki autore hain ezagunak ez direnean... Berez ere izenorde asko identifikatzea zail bada, oraindik zailago bihurtzen da izenorde bera batek baino gehiagok darabiltenean; horixe gerta daiteke, esaterako, izenorde hauek datozenean: *Uxola*, *Zaldubi (Zalduby)*, *Donosti*, *Lexo*, *Xalbador* (I, II), etab.

Argitaraturik daude identifikatutako izenordeen zerrenda batzuk (ikus J. SAN MARTIN, *Euskal idazleen izenordeak, escritores euskéricos katalogoaren arabera*, Egan, 1989, 45-57; J. URKIZA, *Euskal idazleen izenordeak*, Karmel 1992-1, 27-41), eta liburu honetan euskal idazleen izenordeen zerrenda osoagoa eskaintzen dugu.

Liburuaren baliagarritasuna

Lehen aldiz egiten da datuen bilketa edo batze hain zabala liburu batean; batzuetan eskuragaitz diren aldizkarietatik egindako bertso eta olerkien bilketa.

Euskal literaturan lan egiten duten, eta batez ere autore zehatz batzuei buruzko literatur lanean ari diren ikertzaile eta historialarientzat laguntza interesgarria da. Liburu honekin, han eta hemen sakabanaturik dagoen idatziko eta ahozko literatur materiala eskuratzeko bidea zabaltzen eta errazten zaie. Bertsolari eta olerkarien lan osoak prestatu eta argitaratzea ikaragarri errazten da.

Beraz, herrialde bakoitzeko eta Euskal Herri osoko olerki-lan literarioa eta bertsolariena ezagutzera emateko laguntza bikaina eskaintzen du obra honek.

II

Aita ONAINDIA, Karmeldarra, *Milla euskal-olerki eder. Aldiz-urren aukeratuta*. Larrea-Amorebieta, 1954, 1199 or.

Zuek ondo ezagutzen duzue A. Santiren nortasun literarioa eta batez ere bilduma liburu hau. Orain gogora ekarriko ditugu gauza batzuk haren omenez. Minutu gutxitan gain-gainetik bada ere ikus ditzagun liburuaren alderdi batzuk.

Liburu honen historia ezagutzeko iturriak hauek dira: 1) Bilduma liburu bera (*MILLA EUSKAL-OLERKI EDER*). 2) Liburu honen eskuizkribuak, edo inprimategira bidalitako orriak, bertan agertzen diren aldaketekin; Larrean daude eskuizkribu hauek). 3. Aita Santiren beraren *Oroi-txinpartak* liburua. Eta *Eskutitzak* liburuan ere hainbat jakingarri aurkitzen dira.

Milla euskal-olerki eder liburuaren sarreran edo atarian bi (edo hiru) puntu nagusi azaltzen ditu Aita Santik: 1. *Euskal-olertia zer dan*. 2. *Euskal-olerkaren edesti apur bat*. (eta amaieran agertzen du nondik nora ibili zen, oler-

ki-mordoska hau batzeko... nongoak diren idazleak: Iparraldekoak, Nafarroakoak, Gipuzkoarrak, Bizkaikoak, Arabarrak, Amerikakoak).

Hitzaurre horri buruz Jokin Zaitetik, Guatemalatik, idatzi zion 1954ko maiatzaren 8an: «ezarri diozun itzaurrekoa, erabat bikain eta eder idatzi duzu, noski». Baina Aita Santik liburuari Orixeren «Itz bi» orri birekin eman zion hasiera, nahiz eta Orixek 54-I-26an hau esan: «Aski du itzaurrea».

Izenburuari dagokionez (*Milla euskal-olerki eder*) sarreran aitortzen du Aita Santik, ez direla mila euskal olerki onenak, ederrak baizik.

Oroi-txinpartak liburuan Aita Santik *Milla euskal-olerki eder* liburuaren sorrera eta historia egiten du. Eta atzera begira dio nola gaztetan sortu zitzaion gogoia; berak dioenez, «poesi-garrak joa nenbillen». Eta gerra ostean espetxeak eta «atzerriratzeak» sufritu ondoren, 1951n sartu zen Euskal Herrian, Larrean bere egoitza zuela. Eta hemen, hiru urtean, 1951-1954, aha-lerin handiz jardun zuen euskal olerki bilduma egiten.

Batze-lana eta laguntzaileak

Aita Santik berak azpimarratzen du, batze lana berak, berak bakarrik, egin zuela. Eta esaten du nondik nora ebili zen ere lan hori burutzeko.

Gure komentuetako liburutegiak arakatu zituen (Begoña, Larrea, Markina). Baina batez ere Donostiara jo zuen, Aldundiko artxibora, eta Fausto Arozenak eta Jose Artetxek besoak zabalik hartu zuten. Liburu asko ikusi zituen, eta batez ere *Euskal Erria* aldizkaria. Berak zerrenda luzeak egin zituen, eta gero Ageda Ormaetxea andereñoa, Durangarra bera, ahalegindu zen zerrenda horren arabera olerkiak kopiatzen (lan handia!). Gero *Príncipe de Viana*-n eta Nafarroako Aldundian batu zituen beste olerki asko; baita Bizkaiko Aldundian ere.

Eta Iparraldean laguntzaile oso ona izan zuen Lafitte jauna; honek material ugari eskuratu zizkion, batez ere Iparraldeko olerkarienak... Eta askotan olerkiak aukeratzen ere lagundu zion. Aita Santi Beloketik ere pasatu zen (han zegoen *Iratzeder* adiskidea).

Beste laguntzaile on bat Larreako komentuan bertan izan zuen: Aita Lon Arteaga, bai olerkiak kopiatzen eta bai inprentako azken probak zuzentzen, eta ustez zerbait gehiago ere bai, Aita Santiri, berari, idatzi zion eskutitzean agertzen denez: «Ire (ta zegaitik ez *gure?*) olerki mordoxkaren barri zerbait baño geiago itz egin genduan»... (1954-VI-6); Aita Lon ez zen izan kopiatzaile arrunt bat, hori baino gehiago baizik.

Argitalpenaren arazoak Francoren poliziarekin

Liburua irteteko zela, Karmeldarren batzar nagusia zela eta, Aita Santi Eibarrera bidali zuten (1954ko udaberrian).

Orduan Zarauztik dei pozgarria heldu zitzaion: *Itxaropena* inprentan liburua eginda zegoen. Baina kontuz ibiltzeko esaten zion Patxi Untzurruzagak, polizia inprimategian liburuari buruz galdezka aritu zela eta. Orduan Santik agindu zion Patxiri: «Egin, mesedez, onela liburuaren banaketa: batzuk Bilbo-ra, beste batzuk Donosti'ra, ona eta Markiña'ra besteak». (Erdiak ale bakarrean eta besteak bitan atera zituen, erdiak azal gogor dotorez eta beste erdiak azal bigunez).

Liburu honen historian gauza kuriosoak aurkitzen ditugu, eta Aita Santi nolakoa zen agertzen da, irribarrez eta ironiaz, hitz goxoz aurrera egiten zuena... batez ere poliziarekin.

Eguerdi aurretxoan etorri zitzaizkion bi polizia, «txispa ta guzti» dio berak, argitaratu berri ziren liburuak kuartelera eramateko... Aita Santik pilo bat zeukan, gehienak ale bikoak. Baina bazkaltzeko ordua zela eta, berak ezin ziela lagundu liburuak eramaten, baina lauretan bai. Eta lauretan han agertu ziren bi poliziak. Santik ordurako prest zituen 86 liburu; bi poliziak liburuak hartuta, «pozik joan ziran egindako uzta bikaiña zala-ta». Baina A. Santik horietatik asko berreskuratu ahal izan zituen; 26, dio berak. Nola? Polizien etxeko bazterrak garbitzen zituen emakume bat ezagutzen zuen A. Santik, eta emakume horrek esan zion bere liburuak han zeudela. Eta emakume horrek egunero liburu bat edo bi eramaten zizkion A. Santiri bere «ixil-zakutuan».

Baina hilabete geroago Donostiatik dei berezi bat izan zuen. «Información y Turismo»ko ordezkariaren, Ugalde jaunaren, deia izan zen. Joan zen Aita Santi, eta harrera ona egin zion. Berak gogoratzen digu bien arteko elkarrizketa *Oroi-txinpartak* liburuan (342. orrialdean):

«Etzaitut deitu liburua atera dezulako, baimen gabe salgei jarri duzulako baizik». Egi ote? «Zenbat ale atera dituzu». Nik erantzun «Berreun, euskal liburua oso gutxi saltzen baita». Egia ete? «Eta nun dituzu berreun oiek». Nik ari: «Salgei ipini nitun liburutegietan». Ak niri: «Nun, mesedez». Nik ordezkariari: «Esango dizut, banaka batzuk Bizkaiko liburu-dendetan, beste batzuk Gipuzkoetakoetan». Ak azkenez: «Bilduko zenituzte, mesedez?» Nik seriotasun gurenez. «Bai, jauna, eskuratuko ditut». Eskuak estutuz bukatu gendun alkar-izketa. Ak ba-ekian ni guzurretan nenbillela, eta nik be bai a guzur-ontzi zana. Or amaitu zan liburuaren auzia.

Eta azkenez, gehiago ere badio Aita Santik bere liburuaren historia kuriosoaz ari dela, Gobernuaren jokaera faltsua azpimarratuz (*Oroi-txinpartak*, 342. or.):

«Nire liburua, barru ta kanpo, baliotsua zan itxura zanez. Niri geroztik kasurik egin ez eusten arren, Espaiña'ko gobernuak berak, ederra zalako, jakiña, munduko liburu erakusketa berezietara bialdu eban nire au be, Tokio'ra, Londres'era eta gaiñerakoetara. Ni auzitan sartu nairik ibilli ziranak, ba mesede baño ez eusten egin».

Baina, nire ustez, Gobernuak *Milla euskal-olerki eder* liburua agerian jarzen zuen munduari erakusteko Espainian liburuak argitaratzeko askatasuna zegoela, euskararentzat askatasuna zegoela.

Aita Santik berak adierazten digu *Oroi-txinpartak* autobiografian (345-350. or.) *Milla euskal-olerki eder* liburuaren arrakasta: agertu ziren iritziak, guztiz aldekoak gehienak... Orixo, A. M. Labaien, Joakin Zaitegi, P. Lafitte, Andima Ibiñagabeitia, Luis Mitxelena, eta abarrenak.

Egia esan, aitortu beharra dago, liburu honen eragina handia izan zela euskal idazle, ikasle eta irakasleen artean.